

життя жінок із розвиненим безумовним самоприйняттям, а по-друге – високі показники соціальної підтримки з боку оточення для жінок із високим рівнем безумовного самоприйняття, що забезпечує їм вищі показники якості життя й психологічного благополуччя загалом.

Перспективним вважаємо дослідження прояву безумовного самоприйняття та його впливу на психологічне благополуччя і якість життя в чоловіків періоду дорослості.

Література

1. Chamberlain J. M. Unconditional Self-acceptance and Psychological Health / J. M. Chamberlain, D. A. F. Haaga // Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behaviour Therapy. – Vol. 19. – № 3. –2001. – P. 163–176.
2. David D. Das Lama Surya. Self-Acceptance in Buddhism and Psychotherapy / D. David, S. J. Lynn // The Strength of Self-Acceptance: Theory, Practice and Research / M. E. Bernard (ed.). – 2013. – P. 19–38.
3. Ellis, A. Reason and emotion in psychotherapy / A. Ellis.– New York : Lyle Stuart, 1962 – 384 p.
4. Ryff, C. The Structure of Psychological Well-Being Revisited / C. Ryff, C. L. M. Keyes // Journal of Personality and Social Psychology. – Vol. 69. – № 4. –1995. – P. 719–727.
5. Zasiakina L. Psycholinguistic approach to diagnostics and modification of individual negative core beliefs / L. Zasiakina // East European Journal of Psycholinguistics. – Vol. 2. – № 1. – 2015. – P. 151–157.
6. Zettle R. D. Acceptance and commitment therapy (ACT) versus systematic desensitization in treatment of mathematics anxiety / R. D. Zettle // Psychological Record. – № 53. – 2003. – P. 197–215.

УДК 159.923

Ю. С. Мельник

Received: June 22, 2017

Received: September 30, 2017

Accepted: October 29, 2017

РЕЛІГІЙНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ВІКОВІЙ ДИНАМІЦІ СВОГО СТАНОВЛЕННЯ

У статті здійснюється теоретичний аналіз та емпіричне вивчення проблеми релігійних орієнтацій особистості в їх структурі та динаміці розвитку. Релігійні

орієнтації розглядаються як складова цілісної системи ціннісних орієнтацій особистості, пов'язана з особливою релігійною спрямованістю та організацією її потреб, мотивів, інтенцій. Засадничою концептуальною основою побудови авторського дослідження виступає теорія Г. Олпорта про зовнішню та внутрішню релігійні орієнтації, доповнена ідеями Д. Бетсона про «релігійність пошуку». За результатами емпіричної розвідки експлікована наступна факторна структура релігійних орієнтацій українських респондентів: «Осмислена релігійність», «Вагомість світського життя», «Релігійність як душевний захист від негараздів», «Релігійне виховання», «Індивідуальна молитва – Церква як засіб зміцнення соціального становища» і «Вступ у церковну групу». Констатовано, що за мірою свого прояву як зовнішня, так і внутрішня релігійність досліджених осіб перебувають приблизно на однаковому – наближеному до середнього рівні. У розрізі вікової динаміки розвитку релігійних орієнтацій статистично значущі відмінності виявлено за мірою згоди із такими твердженнями: за субшкалою зовнішньої релігійної зорієнтованості – «Я ходжу до церкви тому, що це допомагає зміцнити становище у суспільстві» й «Мета молитви – забезпечити щасливе та спокійне життя» (на користь підгрупи «молоді»); за субшкалою внутрішньої релігійної зорієнтованості – «Досить часто я гостро усвідомлюю присутність Бога або Божественної Сутності», «Мої релігійні переконання дійсно визначають мою життєву філософію» та «Для мене важливо проводити певний час у релігійних міркуваннях» (на користь підгрупи «зрілої дорослості»). У підсумку констатовано більший релігійний прагматизм молоді та схильність до частих розмірковувань про Бога у представників старшого віку.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, релігійні орієнтації, зовнішня релігійна орієнтація, внутрішня релігійна орієнтація, релігійність пошуку.

Melnyk Yu. S. Religious orientations of a personality in the age dynamics of their formation. The article provides the theoretical analysis and empirical study of the problem of religious orientations in their structure and development dynamics. Religious orientations have been considered as a component of an integral system of personality's value orientations that is associated with the special religious orientation and organization of his\her needs, motives, intentions. G. Allport's theory of external and internal religious orientations, supplemented by D. Batson's ideas on «religious search» has become the fundamental conceptual framework for constructing author's research. According to the research results, the following factor structure of the religious orientations of Ukrainian respondents have been determined: «Reasonable religiosity», «The Value of secular life», «Religion as a spiritual protection against misfortunes», «Religious education», «Individual prayer or church as a means of strengthening one's social status» and «Enrollment into a church group». It has been stated that, in terms of its manifestation, both external and internal religiosity of the respondents is approximately on the same level that is close to the average one. In the context of the age dynamics of religious orientations development, statistically significant differences have been revealed in accordance to

agreement with the following statements: on the level of external religious orientation – «I go to church because it helps to strengthen the situation in society» and «The purpose of a prayer is to provide a happy and peaceful life» (mostly the «youth» subgroup); on the level of internal religious orientation – «I am very often aware of the presence of God or the Divine Essence», «My religious beliefs really determine my philosophy of life» and «It is important for me to spend some time in religious reflections» (mostly the «mature adolescence» subgroup). Consequently, a greater religious pragmatism of the youth and a tendency to frequent reflections on God among older people have been determined.

Key words: value orientations, religious orientations, external religious orientation, internal religious orientation, religious search.

Мельник Ю. С. Религиозные ориентации личности в возрастной динамике своего становления. В статье осуществляется теоретический анализ и эмпирическое изучение проблемы религиозных ориентаций личности в их структуре и динамике развития. Религиозные ориентации рассматриваются как составляющая целостной системы ценностных ориентаций личности, связанная с особой религиозной направленностью и организацией ее потребностей, мотивов, интенций. Краеугольной концептуальной основой построения авторского исследования выступает теория Г. Оллпорта про внешнюю и внутреннюю религиозные ориентации, дополненная идеями Д. Бэтсона про «религиозность поиска». По результатам эмпирического исследования эксплицирована следующая факторная структура религиозных ориентаций украинских респондентов: «Осмысленная религиозность», «Значение мирской жизни», «Религиозность как душевная защита от неприятностей», «Религиозное воспитание», «Индивидуальная молитва – Церковь как средство укрепления социального положения» и «Вступление в церковную группу». Констатировано, что по мере своего проявления как внешняя, так и внутренняя религиозность исследованных личностей расположены приблизительно на одинаковом – приближенном к среднему уровню. В разрезе возрастной динамики развития религиозных ориентаций статистически значимые различия обнаружены по мере согласия с такими утверждениями: по субшкале внешней религиозной ориентированности – «Я хожу в церковь потому, что это помогает укрепить положение в обществе» и «Цель молитвы – обеспечить спокойную и счастливую жизнь» (приоритет у подгруппы «молодежи»); по субшкале внутренней религиозной ориентированности – «Очень часто я довольно остро ощущаю присутствие Бога или Божественной Сущности», «Мои религиозные убеждения действительно определяют мою жизненную философию» и «Для меня важно проводить определенное время в религиозных размышлениях» (приоритет у подгруппы «зрелых взрослых»). В результате констатировано большой религиозный прагматизм молодежи и склонность к частым размышлениям о Боге у представителей старшего возраста.

Ключевые слова: ценностные ориентации, религиозные ориентации, внешняя религиозная ориентация, внутренняя религиозная ориентация, религиозность поиска.

Постановка наукової проблеми. Україна, як і весь світ, уже хронічно перебуває одночасно в кількох кризах: політичних, економічних, екологічних тощо. На Землі практично не припиняються масштабні війни, телевізійні та Інтернет-новини розпочинаються й завершуються із трагічних повідомлень про жорстокі вбивства, і вже навіть діти, як про найпершу потребу свого життя, говорять про гроші або про останню модель модного гаджету. Тоді як на вулицях, наприклад, люди масово проходять повз того, хто впав і втратив свідомість, або нерідко ображають навіть сиріт, вдів, калік. А основна причина цього, на нашу думку, єдина – хронічна криза духовності людства, коли високі ідеали продовжують розходитися з реальними вчинками.

Натомість світові гуманістичні релігії, на чолі з християнством, вже понад дві тисячі років тому запропонували ефективний шлях виходу з цього замкненого кола, тісно пов'язаний із глобальною системою людської моральності. От тільки, треба визнати, шлях цей доволі непростий, і тому так важко на нього встати, а ще важче – на ньому втриматися. Отож, на часі психологічні дослідження релігійної спрямованості: чинників її появи й формування, закономірностей взаємозв'язку з іншими особистісними якостями, динаміки розвитку. Адже якщо теологія, богослов'я вчать, як треба чи не треба чинити людині-християнину, то психологія розкриває вже не ідеали, а реалії становлення релігійної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед зауважимо, що, визначаючи один із ключових для нас термін – «релігійність», авторитетні українські науковці А. Колодний та Б. Лобовик розглядають її як «ціннісно-життєву орієнтацію, суб'єктивну якість свідомості індивіда, його внутрішню здатність до реалізації релігійних установок». І далі: «Релігійність – це підсумок власних шукань індивіда, його релігійне самовизначення, засвоєння релігійних цінностей...» [7, с. 277-278].

Як зазначає М. О. Мень, ціннісні орієнтації виступають результатом багатовікового досвіду спільного буття людей у різних природних та соціальних умовах. Вони є відносно відкритою системою, яка, поряд із досвідом конкретного народу, вбирає в себе

також соціальний, духовний досвід інших народів та націй. Акумуляція та трансляція таких орієнтацій здійснюється через низку соціальних інститутів – через народні традиції, сімейне виховання, освіту, мистецтво та ін. І в цьому переліку, як слушно наголошує учений, особливу роль відіграє саме релігія, що є потужним акумулятором і транслятором наріжних цінностей співбуття людей зі світоглядними засадами морально-етичного характеру [3].

Яке ж справжнє місце релігійних орієнтацій у складній системі ціннісних орієнтацій людини? Г. Рікерт, один із засновників аксіології, поділяє усі цінності на шість основних класів: логічні (в наукових досягненнях), естетичні (у творах мистецтва), містичні (в культурах), релігійні, моральні та особистісні [8]. М. Шелер пропонує не просто класифікацію, а ієрархію цінностей: на найнижчому її щаблі – чуттєві цінності («приємне»), над ними – життєві, або вітальні («благородне»), ще вище – духовні, в тому числі, естетичні («прекрасне»), далі – морально-правові («справедливе»), потім – гносеологічні («істинне»), а найвище, на думку мислителя, перебувають саме релігійні цінності («святе») [11]. Можна, звісно, дискутувати із приводу саме такої побудови аксіологічної ієрархії, але безсумнівним залишатиметься одне – те, що кожна конкретна людина називає «святим», є одночасно і найбільшою цінністю для неї. І якщо ця людина – релігійна, то до сфери такої святості належить її релігія.

Одна з найвідоміших у психології концепцій релігійних орієнтацій – теорія видатного персонолога Г. Оллпорта про зовнішню та внутрішню релігійність особистості. Зовнішня релігійність пов'язана зі ставленням до релігії, більшою або меншою мірою, як до можливості формування і підтримки дружніх відносин із певним колом людей, досягнення бажаного соціального становища, віднаходження соціальної та духовної підтримки у важкий час. Інакше кажучи, в даному випадку релігія – не мета, а лише засіб досягнення певних інших цілей. Натомість якщо вона є метою сама по собі, а відповідні їй норми дійсно стають стандартами та взірцями життя людини, то мова вже йде про внутрішню релігійність [5].

Як доповнення до такого дихотомічного підходу, ще одні відомі зарубіжні дослідники проблеми релігійності – Д. Бетсон і В. Вентіс, описують також «релігійність пошуку» – безмежний, неперервний процес «особистісної подорожі» в пошуках певної істини. Така

релігійна орієнтація зазвичай поєднується з переконанням, що швидкі відповіді на складні духовні, моральні питання принципово не можуть бути однозначно правильними [13].

У своєму дослідженні ми спираємося на наступне визначення: *релігійні орієнтації* – це складова цілісної системи ціннісних орієнтацій особистості, пов'язана з особливою релігійною спрямованістю та організацією її потреб, мотивів, інтенцій. В його основі лежить дефініція поняття «ціннісні орієнтації» за П. Горностаєм [6, с. 145], згідно з якою ціннісні орієнтації включають у себе переконання, схильності, особистісні смисли та моральні принципи. Отже, коли мова йде про власне релігійні ціннісні орієнтації, то відповідні особистісні утворення, властивості, структури передбачають усвідомлений зв'язок людини з Богом, зумовлений значущістю особистої віри в Нього.

В Україні наразі не так вже й багато досліджень, особливо емпіричних і тим більше психологічних, присвячених вивченню власне релігійних орієнтацій наших громадян. У цій царині пріоритет поки належить соціологам. Так, науковцями Херсонського державного університету – К. К. Недзельським, І. Є. Поліщуком, І. В. Гришановим та М. В. Галішенко, в 2006 та 2016 рр. було здійснено соціологічний моніторинг релігійних орієнтацій студентів зазначеного університету [4]. За результатами порівняльного аналізу вчені стверджують: за 10 років помітно знизилася кількість тих, хто прихильно ставиться до релігійної віри (з 90,0 % до 76,2 %); ще меншою стала частка тих, хто вважає себе «віруючою людиною» (динаміка – від 46,0 % до 28,8 %); натомість помітно зріс показник студентів Півдня України, котрі взагалі не відвідують церкву (до 15,7 % проти лише 3,3 % у 2006 році), але, що цікаво, водночас зріс і показник тих, хто, як самі стверджують, «постійно читає релігійну літературу» (з 4,1 % до 11 %). Як бачимо, сучасні молоді люди стають більш критичними та самостійними в питаннях власної віри.

Більш розлогі соціологічні дані, представлені не тільки юним, а і дорослим населенням України, знаходимо в О. В. Савчук, щоправда, стосуються вони більш раннього часового періоду – з 1996 по 2002 рр. [10]. При цьому, на відміну від молоді, для дорослого населення значущість релігійних цінностей навіть дещо зросла – від 49 % до 54 %. А от у молоді, як констатує вчена за підсумками проведеного дослідження, спостерігається тенденція до дедалі більшої

переорієнтації на індивідуально значущі цінності – насамперед, матеріальні, а також цінності найближчої часової перспективи. Інакше кажучи, поступово нівелюється описана психологами-класиками орієнтація юнацтва на майбутнє, на далекі особистісні та професійні перспективи, які замінюються гедоністичним бажанням насолоди «тут-і-тепер». А тому, напевно, і падає його зорієнтованість на релігійні вартості, несумісні з подібними настановленнями.

У Білорусі релігійні орієнтації молоді досліджує, наприклад, О.С.Бабосова. За даними соціологічного опитування, проведеного в 2012 році, дослідниця стверджує, що лише 26,4 % білоруської молоді взагалі беруть участь у релігійних обрядах; водночас, більшість серед неї (а це 83,9 %) вважають себе «віруючими». Отож, як робить із таких фактів висновок О. С. Бабосова, релігійні орієнтації молоді (сусідньої для нас країни) мають частково формальний характер, а частково, як можна припускати, – інтимно-особистісний, а не «церковно-общинний». Це співвідноситься з типом релігійності, який Т. Лукман називає «приватною релігійністю» [1, с. 117-119].

А от за даними російського опитування, проведеного в 2006 році, в Бога вірить приблизно однакова кількість як представників молодого покоління, так і старшого (36,6 % і 37,0 %, відповідно). Вікові ж відмінності проявляються, наприклад, у вірі в те, наскільки релігія робить людину більш внутрішньо моральною, добрішою (якщо серед молодих росіян тільки 38,3 % з цим згодні, то серед дорослих – вже аж 64,7 %). У будь-якому випадку, як зазначають В. В. Шилов, І. М. Пудовкіна, Т. М. Сергєєва, саме релігію варто розглядати як вагому консолідуєчу силу і для старшого, і для молодшого поколінь [12].

В українській психології теоретично проблему релігійних орієнтацій особистості аналізують, наприклад, С. А. Богданова та О.В. Темрук. В основі їх аналізу – класичні напрацювання Г.Оллпорта та Д. Бетсона. Розкриваючи ідеї зарубіжних класиків, наші науковці слушно зазначають, що інтенсивні наукові пошуки, пов'язані з вивченням психологічних аспектів релігійних орієнтацій особистості, досі здійснювалися переважно у західноєвропейському та північноамериканському культурному контексті, тоді як в Україні подібні дослідження поки практично не проводилися [2, с. 121].

Отже, **мета статті** – теоретично проаналізувати та емпірично описати особливості релігійних орієнтацій, зокрема, у віковому аспекті їх динаміки.

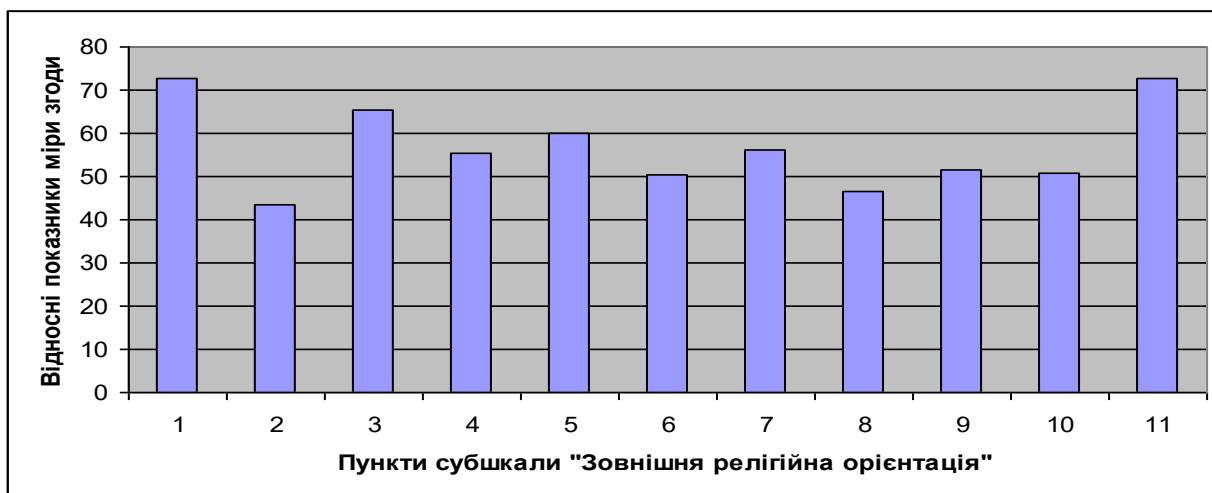
Аналіз результатів емпіричного дослідження. Вибірку назагал склали 211 респондентів, серед них 209 – студенти денної та заочної форм навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка та Рівненського державного гуманітарного університету (віком від 17 до 30 років); 202 – працюючі й тимчасово непрацюючі громадяни (освітяни, державні службовці, фермери віком від 31 до 60 років). Відповідно, перша підвибірка умовно названа «молоддю», друга – «зрілими дорослими».

Основним психодіагностичним інструментарієм стала «Шкала релігійної орієнтації» Г. Олпорта та Д. Росс. Даний питальник призначений для виявлення типу релігійної орієнтації особистості: внутрішньої або зовнішньої. Він складається із 20 питань, 11 з яких формують субшкалу вимірювання зовнішньої (екстринсивної) релігійної орієнтації, 9 – внутрішньої (інтринсивної). На кожне питання пропонується по чотири варіанти відповідей, що виражають різну міру згоди із судженням. За кожну відповідь присвоюється від 1 до 4 балів, причому чим вищий такий бал, тим більшою мірою проявляється та чи інша релігійна орієнтація. У підсумку за субшкалою зовнішньої релігійної орієнтації респондент максимально може набрати 44 бали, за субшкалою внутрішньої релігійної орієнтації – 36 балів. Важливо відзначити, що питальник має високу чутливість до кількісних та якісних особливостей релігійної орієнтації особистості, незважаючи на концептуальні відмінності різних конфесій.

На першому етапі математико-статистичного аналізу отриманих кількісних даних вираховувалися загальні суми набраних балів, а потім відсотки від них. Так, оскільки в нашій вибірці 211 респондентів, то максимум за кожною окремою шкалою потенційно можна було отримати загальний показник: $211 \cdot 4 = 844$. Тому, наприклад, якщо в підсумку показник за першою шкалою в цілому по вибірці склав 612 балів, то $612/844 \cdot 100 = 72,51\%$.

Відобразимо графічно отримані сумарні показники рівня вираженості окремих аспектів зовнішньої релігійної орієнтації у вибірці (рис. 1):

Рис. 1. Відносні показники міри згоди респондентів із зовнішньо орієнтованими релігійними твердженнями

Найбільшою мірою респонденти згодні з такими пунктами відповідної субшкали, як: «Головне, що дає мені релігія – це душевний комфорт під час смутку та нещастя» (1) і «Основна функція молитви – це полегшення та захист» (11). Інакше кажучи, для досліджених українських громадян релігія є не тільки й не стільки самоціллю, скільки засобом полегшення непростого душевного стану. Найменшою мірою вони згодні з тим, що «ходять до церкви тому, що це допомагає зміцнити становище у суспільстві» (2). Середній показник міри вираженості зовнішньої релігійної орієнтації досліджених осіб – 56,82 %, тобто вона приблизно на середньому рівні свого прояву.

Переходимо до аналізу міри вираженості окремих аспектів внутрішньої релігійної орієнтації респондентів (рис. 2):

Рис. 2. Відносні показники міри згоди респондентів із внутрішньо орієнтованими релігійними твердженнями

Найбільшою мірою виражені в наших респондентів такі внутрішні релігійні орієнтації, як: «Ті молитви, які вимовляю, залишаючись цілком один, так само осмислені та емоційні, як і під час богослужіння» (4) та «Релігія особливо важлива для мене, тому що вона дає відповіді на багато питань про сенс життя» (7). Найнижчим загальним балом респонденти оцінили пункт про регулярність відвідування церкви. Загальний показник міри вираженості внутрішньої релігійної орієнтації – 64,45 %. Як бачимо, зовнішня та внутрішня релігійна орієнтація досліджених українських громадян виражені приблизно однаковою мірою, яка наближена до своїх середніх значень. Інакше кажучи, релігійна орієнтація респондентів не є домінантною ані внутрішньою, ані зовнішньою своєю якістю, а швидше є амбівалентною. Можливо, це відповідає «релігійності пошуку» за Д. Бетсоном. Щоб перевірити це, ми вдалися до подальшої процедури факторного аналізу кількісних даних, що дає змогу виокремити певні їх структури.

Отже, на другому етапі математико-статистичного аналізу загальна матриця кількісних даних була піддана процедурі факторного аналізу методом головних компонент із подальшим варімакс-обертанням. Як індикатор значущості отриманих таким чином факторів використовувався критерій Кайзера.

Проаналізуємо спочатку дані по вибірці в цілому. Згідно з критерієм Кайзера, виокремлено шість значущих факторів, що разом пояснюють 57,00 % дисперсії кількісних даних.

1 фактор (15,23 % дисперсії) – «Осмислена релігійність»: «Читаю книги, присвячені моїй вірі» (0,75), «Релігійні переконання дійсно визначають мою життєву філософію» (0,74), «Часто гостро усвідомлюю присутність Бога» (0,70), «Регулярно відвідую церкву» (0,67), «Релігія дає відповіді на питання про сенс життя» (0,57), «Намагаюся, щоб релігія входила в усі мої повсякденні справи» (0,48), «Важливо проводити час у релігійних міркуваннях» (0,42).

2 фактор (11,31 % дисперсії) – «Вагомість світського життя»: «Відчуваю, що в моєму житті є багато важливіших за релігію речей» (0,72), «Намагаюся не допускати того, щоб релігійні міркування впливали на моє повсякденне життя» (0,69), «Не так важливо, в що вірю, поки веду моральне життя» (0,56), «Доводиться поступатися релігійними переконаннями, щоб забезпечити своє соціальне

благополуччя» (0,53), «Відвідуючи церкву, можна сформувати хороші стосунки з іншими» (0,45).

3 фактор (9,19 % дисперсії) – «Релігійність як душевний захист від негараздів»: «Душевний комфорт під час смутку та нещастя» (0,74), «Основна функція молитви – забезпечити полегшення та захист» (0,59), «Мета молитви – забезпечити щасливе та спокійне життя» (0,53).

4 фактор (8,98 % дисперсії) – «Релігійне виховання»: «Церква пропонує правильні способи проведення часу» (0,78), «Молюся головним чином тому, що мене привчили це робити» (0,78).

5 фактор (6,64 % дисперсії) – двополюсний «Індивідуальна молитва – Церква як засіб зміцнення соціального становища»: 1) «Ходжу до церкви, бо це допомагає зміцнити становище у суспільстві» (-0,71) та 2) «Молитви наодинці так само осмислені та емоційні, як і під час богослужіння» (0,59).

6 фактор (5,65 % дисперсії) утворений єдиним пунктом – «Вступ у церковну групу» (0,89).

Отже, найбільш значущим у структурі релігійних орієнтацій респондентів виявився фактор «Осмислена релігійність». Це назагал співпадає із комплексними емпіричними даними, отриманими Н.М.Савелюк, котра дослідила й довела, що релігійність сучасних українців має значною мірою свідомий, когнітивно спрямований характер, а не тільки афективно-почуттєвий [9].

Проаналізуємо тепер окремо отримані факторні структури у двох наших підвибірках. Так, у підгрупі «молодь» шість значущих за критерієм Кайзера факторів разом пояснюють 60,35 % дисперсії.

Фактор 1 (15,46 % дисперсії) – «Осмислена, свідомо релігійність»: «Часто гостро усвідомлюю присутність Бога» (0,75), «Читаю книги, присвячені моїй вірі» (0,74), «Релігійні переконання дійсно визначають мою життєву філософію» (0,69), «Регулярно відвідую церкву» (0,64), «Релігія дає відповіді на питання про сенс життя» (0,54).

Фактор 2 (11,99 % дисперсії) – двополюсний «Світське життя – Релігійне життя»: 1) «Відчуваю, що в моєму житті є багато важливіших за релігію речей» (0,79), «Намагаюся не допускати того, щоб релігійні міркування впливали на моє повсякденне життя» (0,72), «Не так важливо, в що вірю, поки веду моральне життя» (0,55) та 2) «Важливо проводити час у релігійних міркуваннях» (-0,50),

«Намагаюся, щоб релігія входила в усі мої повсякденні справи» (-0,49), «Релігія дає відповіді на питання про сенс життя» (-0,45).

Фактор 3 (11,18 % дисперсії) – «Зовнішня мотивація молитви»: «Основна функція молитви – забезпечити полегшення та захист» (0,74), «Мета молитви – забезпечити щасливе та спокійне життя» (0,70), «Душевний комфорт під час смутку та нещастя» (0,64), «Доводиться поступатися релігійними переконаннями, щоб забезпечити своє соціальне благополуччя» (0,47).

Фактор 4 (8,63 % дисперсії) – «Релігійне виховання»: «Церква пропонує правильні способи проведення часу» (0,74), «Молюся головним чином тому, що мене привчили це робити» (0,73).

Фактор 5 (6,70 % дисперсії) – двополюсний «Індивідуальна молитва – Церква як засіб зміцнення соціального становища»: «1) «Ходжу до церкви, бо це допомагає зміцнити становище у суспільстві» (-0,86) та 2) «Молитви наодинці так само осмислені та емоційні, як і під час богослужіння» (0,45).

Фактор 6 (5,65 % дисперсії) – «Вступ у церковну групу» (0,86).

У підгрупі «зрілих дорослих» шість значущих за критерієм Кайзера факторів спільно зумовлюють 58,77 % дисперсії.

Фактор 1 (12,06 % дисперсії) – «Осмислені індивідуальна молитва та релігійні переконання»: «Молитви наодинці так само осмислені та емоційні, як і під час богослужіння» (0,73), «Релігія дає відповіді на питання про сенс життя» (0,71), «Релігійні переконання дійсно визначають мою життєву філософію» (0,56), «Часто гостро усвідомлюю присутність Бога» (0,45).

Фактор 2 (11,74 % дисперсії) – «Вагомість світського морального життя»: «Не так важливо, в що вірю, поки веду моральне життя» (0,78), «Намагаюся не допускати того, щоб релігійні міркування впливали на моє повсякденне життя» (0,73), «Відчуваю, що в моєму житті є багато важливіших за релігію речей» (0,55), «Ходжу до церкви, бо це допомагає зміцнити становище у суспільстві» (0,44).

Фактор 3 (10,84 % дисперсії) – «Релігійне виховання як засіб досягнення стабільності»: «Церква пропонує правильні способи проведення часу» (0,83), «Молюся головним чином тому, що мене привчили це робити» (0,74), «Мета молитви – забезпечити щасливе та спокійне життя» (0,53), «Основна функція молитви – забезпечити полегшення та захист» (0,46).

Фактор 4 (10,33 % дисперсії) – «Релігійне життя»: «Регулярно відвіую церкву» (0,82), «Читаю книги, присвячені моїй вірі» (0,67), «Намагаюся, щоб релігія входила в усі мої повсякденні справи» (0,49).

Фактор 5 (7,11 % дисперсії) – «Світське життя»: «Доводиться поступатися релігійними переконаннями, щоб забезпечити своє соціальне благополуччя» (0,80), «Відвіуючи церкву, можна сформувати хороші стосунки з іншими» (0,55).

Фактор 6 (6,68 % дисперсії) – «Душевний комфорт під час смутку та нещастя» (0,75).

Щоб краще проінтерпретувати описані відмінності між підгрупами за факторними структурами їх релігійних орієнтацій, ми також перевірили, наскільки статистично значущими є міжгрупові оцінки кожного конкретного пункту двох субшкал. За критерієм Манна-Уїтні (оскільки розподіл кількісних показників є непараметричним) статистично значущі відмінності між молоддю та представниками зрілої дорослості продемонстровані за наступними твердженнями «Шкали релігійної орієнтації»: 1) зовнішня релігійна орієнтація – «Я ходжу до церкви тому, що це допомагає зміцнити становище у суспільстві» ($U = 4725,00$ при $p = 0,04$; $x_{сер.} = 1,85$ та $1,62$) і «Мета молитви – забезпечити щасливе та спокійне життя» ($U = 4630,50$ при $p = 0,03$; $x_{сер.} = 2,77$ та $2,46$); 2) внутрішня релігійна орієнтація – «Досить часто я гостро усвідомлюю присутність Бога або Божественної Сутності» ($U = 4389,50$ при $p = 0,002$; $x_{сер.} = 2,76$ та $3,08$), «Мої релігійні переконання дійсно визначають мою життєву філософію» ($U = 4644,50$ при $p = 0,02$; $x_{сер.} = 2,58$ та $2,85$) і «Для мене важливо проводити певний час у релігійних міркуваннях» ($U = 4687,50$ при $p = 0,03$; $x_{сер.} = 2,42$ та $2,68$).

Як можемо назагал констатувати з отриманих даних, представники зрілої дорослості на статистично значимому рівні характеризуються, за окремими аспектами, дещо більшою внутрішньою релігійною зорієнтованістю – і це стосується їх схильності міркувати про Бога та визначати цими міркуваннями власний життєвий шлях. Тоді як молоді люди є істотно більш прагматичними в релігійному плані, адже вони схильні звертатися до релігії як до свого роду «щита» від ймовірних страждань та соціальної ізоляції. А тому, зокрема, тільки у підгрупі молоді світське

життя опонує релігійному (фактор 2), а релігійне виховання існує начебто саме по собі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, релігійні орієнтації – важлива складова загальної системи ціннісних орієнтацій релігійної особистості. Згідно з класичним підходом, релігійні орієнтації поділяються на зовнішні та внутрішні. Є і проміжний варіант – так звана релігійність пошуку. Як продемонстрували результати авторського емпіричного дослідження, українські громадяни характеризуються, насамперед, третім типом релігійної зорієнтованості, оскільки ані зовнішня, ані внутрішня релігійна орієнтованість не є у них достатньо яскраво вираженою. А тому найвагомим фактором цілісної структури таких орієнтацій виявилася «Осмислена релігійність».

Це в цілому відповідає окремим соціологічним опитуванням останніх років, згідно з якими українські громадяни більше стали читати релігійно спрямовану літературу й замислюватися про релігійні аспекти сенсу життя людини. Важливо враховувати, зокрема, вікові аспекти динаміки релігійних орієнтацій особистості. В нашому дослідженні підтвердився соціальний прагматизм на противагу самозабутньому релігійному життю у молоді та більша схильність до релігійних розмислів у представників старшого покоління.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в емпіричному вивченні взаємозв'язку релігійних орієнтацій особистості з різними складовими її самосвідомості.

Література

1. Бабосова Е. С. Ценностные ориентации молодежи Беларуси в сфере религии [Електронний ресурс] / Е. С. Бабосова. – Режим доступу: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/88577/1/114-119.pdf>
Babosova E. S. Tsennostnye oryentatsyyu molodezhy Belarusy v sfere relyhyu [Value orientations of youth in Belarus in religious sphere] / E. S. Babosova. – Rezhym dostupu: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/88577/1/114-119.pdf> [in Russian].
2. Богданова С. А. Проблема релігійних орієнтацій у сучасній психологічній науці [Електронний ресурс] / С. А. Богданова, О. В. Темрук. – Режим доступу: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6889/1/Bogdanova.pdf>
Bogdanova S. A. Problema relihiinykh oriyentatsii u suchasniy psykholohichnii nauksi [The problem of religious orientations in modern psychology] / S. A. Bogdanova, O. V. Temruk. – Rezhym

dostupu:<http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6889/1/Bogdanova.pdf> [in Ukrainian].

3. Мень М. А. Ценностные ориентации личности в контексте взаимовлияния религии и других феноменов духовной культуры: Автореф. дисс. на соиск. науч. ст. канд. философ. наук: спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / М. А. Мень – М., 2001. – 20 с.
Men M. A. Tsennostnye oryentatsyy lychnosty v kontekste vzaymovlyaniya relyhuu y druhykh fenomenov dukhovnoi kultury [Value orientations of the individual in the context of the mutual influence of religion and other phenomena of spiritual culture]. – М., 2001. – 20 s. [in Russian].
4. Недзельський К. К. Релігійні орієнтації студентів Херсонського державного університету / К. К. Недзельський, І. Є. Поліщук, І. В. Гришанов, М. В. Галіченко // Габітус. – Випуск 2. – 2016. – С. 29–37.
Nedzelskyi K. K. Relihiini oriientatsii studentiv Khersonskoho derzhavnoho universytetu [Religious orientations of students in Kherson State University] / K. K. Nedzelskyi, I. Ye. Polishchuk, I. V. Hryshanov, M. V. Halichenko // Habitus. – № 2. – 2016. – S. 29–37. [in Ukrainian].
5. Оллпорт Г. В. Личность в психологии / Пер. с англ. И. Ю. Авидон, ред. Л. М. Шпионский. – М.: «КСП+», 1998. – 345 с.
Ollport H. V. Lychnost v psykhologiyu [Personality in Psychology] / Per. s anhl. Y. Yu. Avydon, red. L. M. Shpyonskyi. – М. : «KSP+», 1998. – 345 s. [in Russian].
6. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
Psykhologhiia osobystosti: Slovnyk-dovidnyk [Psychology of personality: Dictionary-directory] / Za red. P. P. Hornostaia, T. M. Tytarenko. – К. : Ruta. 2001. – 320 s. [in Ukrainian].
7. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
Relihiieznavchyi slovnyk [Religious dictionary] / Za red. profesoriv A. Kolodnoho i B. Lobovyka. – К. : Chetverta khvylia, 1996.– 392 s. [in Ukrainian].
8. Риккерт Г. Ценности жизни и культурные ценности / Г. Риккерт // ЭОН. Альманах старой и новой культуры. – Вып. 1-2. – М., 1994. – С. 55–101.
Rykkert H. Tsennosty zhyzny y kulturnye tsennosty [Values of life and cultural values] / H. Rykkert // ЭОН. Almanakh staroi y novoi kultury. – 1994. – № 1-2. – S. 55–101. [in Russian].
9. Савелюк Н. М. Психологія розуміння релігійного дискурсу / Н. М. Савелюк. – К.: КНТ, 2017. – 400 с.
Saveliuk N. M. Psykhologhiia rozuminnia relihiinoho dyskursu [Psychology of comprehending religious discourse] / N. M. Saveliuk. – К. : KNT, 2017. – 400 s. [in Ukrainian].
10. Савчук О. В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді [Електронний ресурс] / О. В. Савчук. – Режим доступу:

http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob16_60-67.pdf

Savchuk O. V. Dynamika tsinnisnykh oriientsatsii ukrainskoi molodi [Dynamics of value orientations of Ukrainian youth] / O. V. Savchuk. – Rezhym dostupu: http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob16_60-67.pdf. [in Ukrainian].

11. Шелер М. Избранные произведения / М. Шелер; пер. с нем., сост., науч. ред., предисл. А. В. Денежкина, послесл. А. В. Чухиной. – М.: Гнозис, 1994. – 413 с.

Sheler M. Izbrannye proizvedeniya [Selected Works] / M. Sheler; per. s nem., sost., nauch. red., predysl. A. V. Denezhkyna, poslesl. A. V. Chukhynoi. – М. : Hnozys, 1994. – 413 s. [in Russian].

12. Шилов В. В. Религия в структуре ценностных ориентаций старшего и молодого поколений / В. В. Шилов, И. М. Пудовкина, Т. Н. Сергеева // Дискуссия. Журнал научных публикаций. – 2016. – № 2(65). – С. 95–104.

Shylov V. V. Relyhyia v strukture tsennostnykh oryentatsyi starsheho y molodoho pokolenyi [Religion in the structure of value orientations of the older and younger generations] / V. V. Shylov, Y. M. Pudovkyna, T. N. Serheeva // Dyskussiya. Zhurnal nauchnykh publykatsyi. – 2016. – № 2(65). – S. 95–104. [in Russian].

13. Batson, C. D. & Ventis, W. L. The religious experience: A social-psychological perspective. – New York: Oxford University Press, 1982. – 368 p.

УДК 159. 923.3

Ю. В. Тимош

Received: July 24, 2017

Received: September 17, 2017

Accepted: September 24, 2017

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті відображено результати теоретичного та емпіричного дослідження моральної свідомості та морально-етичної відповідальності студентів. Зазначено, що моральна свідомість, як складне психологічне утворення, має певні свої рівні, форми й певну структуру. Також зазначено, що особливо важливим саме в студентському віці, при освоєнні професійних норм є феномен морально-етичної відповідальності. Адже цей період є базою для вибору життєвої стратегії, у якій саме морально-етична відповідальність